

Rafał KESEK

Uniwersytet Jagielloński

rafal.kesek@uj.edu.pl

OLIGARCHIA W ŻYCIU POLITYCZNYM I GOSPODARCZYM WYBRANYCH PAŃSTW POSTSOWIECKICH

PERSPEKTYWA PORÓWNAWCZA

ABSTRACT**Oligarchy in the Political and Economic Life of Selected Post-Soviet States:
Comparative Perspective**

The oligarchization of economic and political life in the countries created after the collapse of the USSR is one of the main factors determining the forms and dynamics of the transformation of post-Soviet countries. Over the past thirty years, oligarchs in the post-Soviet area have actively participated in the distribution of state property and more. Thanks to the acquired capital resources, they directly or indirectly shape the policy of the countries created on the ruins of the USSR. They participate in the political process as owners of enterprises, sponsors, leaders of political forces, often occupy official state positions, influence legal and institutional solutions, and are a system-creating factor. Significantly, they often become victims of political and economic rivalry in the countries of the former USSR. Analysing the influence of the oligarchy on the internal policy of selected post-Soviet countries, the problem of a specific 'duality of leadership' emerges which leads not only to mutual penetration and interdependence but also to a clash between the political and economic spheres. In the individual countries of the former USSR, this clash takes different forms and produces different results.

Keywords: oligarchy, politics, economy, USSR, transformation**Słowa kluczowe:** oligarchia, polityka, gospodarka, ZSRR, transformacja

WSTĘP

W okresie istnienia Związku Radzieckiego wyłącznym źródłem władzy pozostawała sfera polityki (działalności politycznej). Tylko na gruncie rywalizacji partyjnej, w dodatku w ramach silnie zideologizowanego i scentralizowanego modelu jednopartyjnego, możliwa była realna partycypacja w procesach decyzyjnych określających ramy systemu politycznego oraz formy i zakres polityki państwowej. Rozpad ZSRR i związane z nim gwałtowne zmiany o charakterze politycznym i gospodarczym na obszarze postradzieckim doprowadziły do destrukcji dotychczas istniejącego monopolu na władzę. Przy czym nie mówimy tu bynajmniej o narodzinach demokratycznego systemu wielopartyjnego, ale o pojawieniu się całkowicie nowego mechanizmu (źródła) wpływu na sferę polityki – prywatnego kapitału¹. Zaledwie w ciągu kilku czy też kilkunastu lat praktycznie we wszystkich państwach powstałych na obszarze byłego ZSRR tworzą się nowe elity gospodarcze (oligarchia), dla których posiadany potencjał ekonomiczny staje się źródłem wpływu na procesy polityczne, a także umożliwia kontrolowanie lub zdobycie władzy jako takiej. Oligarchia, uwłaszczona na gruzach ZSRR dzięki kontrolowanym zasobom kapitałowym, od początku lat 90. XX w. wprost lub pośrednio starała się kreować politykę większości krajów na obszarze postradzieckim². Można uznać, iż najzamożniejsi przedstawiciele nowych elit gospodarczych w wielu przypadkach stali się pełnoprawnymi aktorami procesu politycznego. Występowali w roli sponzorów, nieformalnych właścicieli, a nawet liderów sił politycznych, nierzadko zajmowali oficjalne stanowiska państwowe. Środowiska oligarchiczne w poszczególnych krajach byłego ZSRR inicjowały i wdrażały zgodne ze swoim interesem rozwiązania polityczne, prawne, instytucjonalne, gospodarcze, a także były źródłem kluczowych rozstrzygnięć natury personalnej. Tak zasadnicza ingerencja w procesy do 1991 r. zarezerwowane wyłącznie dla przedstawicieli elit politycznych miała w dużym stopniu charakter konfliktogenny. Spór o prymat między tym, co polityczne, a tym, co oligarchiczne (tzn. kreujące swoją władzę na bazie zasobów ekonomicznych) stał się immanentnym elementem transformacji ustrojowej w poszczególnych krajach powstałych po rozpadzie ZSRR. Co istotne, nie istnieje jednolity i stały zarazem wzorzec, za którego pomocą można byłoby dokładnie opisać dynamikę owego sporu. Emancypacja polityczna środowisk oligarchicznych i reakcja nomenklatury partyjnej w poszczególnych krajach postradzieckich przybierały różne formy, a także przynosiły znacząco odmienne rezultaty. Niniejsza analiza jest próbą wskazania kluczowych etapów oraz różnic w ramach rywalizacji o władzę pomiędzy oligarchią postsowiecką a elitami politycznymi wybranych krajów byłego ZSRR. Innymi słowy, w artykule postaramy się odpowiedzieć na

¹ A. Åslund, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*, Cambridge 2007.

² B. Ben, *The Post-Soviet Oligarchies and How They Shaped National State Politics: 30 Years of Freedom*, p. 2, Euromaidan Press, 14 IX 2021, [online] <https://euromaidanpress.com/2021/09/14/the-post-soviet-oligarchy-and-how-it-shaped-the-politics-of-their-states-30-years-of-freedom-p-2/>, 25 VII 2022.

pytanie, czy i w jaki sposób w realiach postradzieckich rozstrzygał się problem swoistej polityczno-oligarchicznej „dwoistości przywództwa”.

TERMINOLOGIA I PERSPEKTYWA BADAWCZA

Wykorzystany w niniejszym artykule termin „dwoistość przywództwa” (*duality of leadership*) został zaproponowany przez Charlesa E. Lindbloma w jego klasycznej pracy omawiającej rosnącą pozycję kapitału w ramach systemu politycznego oraz wpływ kręgów biznesowych (wielkich korporacji) na amerykańską poliarchię³. Należy zaznaczyć, iż realia polityczne oraz gospodarcze stanowiące podstawę analiz Ch.E. Lindbloma różnią się od tendencji kształtujących obszar postradziecki. Amerykański naukowiec piszący o „dwoistości przywództwa” dostrzegał w niej dualizm, coraz mniej efektywną, ale jednak koegzystencję, w której nie dochodzi do podważenia lub zanegowania funkcji i roli żadnej ze stron⁴. W wariancie postradzieckim właściwie nie istnieją przykłady świadczące o możliwości wykreowania stabilnej polityczno-oligarchicznej koabitacji. Przeciwnie, okres ostatnich 30 lat dla państw powstałych po rozpadzie ZSRR to czas ostrej rywalizacji, która w rezultacie prowadziła do dominacji jednej albo drugiej strony. Istnieją zatem kraje, w których oligarchia została całkowicie podporządkowana interesom i woli decydentów politycznych, a także państwa, w których środowiska oligarchiczne zmarginalizowały wpływy elit politycznych. Co więcej, procesom tym towarzyszyło zatarcie różnic między przedstawicielami polityki i gospodarki, następowało przejście (zawłaszczenie) funkcji właściwych dla jednej bądź drugiej strony. W pewnym uproszczeniu można mówić o oligarchizacji elit politycznych lub o polityzacji środowisk oligarchicznych.

Aby w sposób możliwie koherentny dokonać porównania, w jaki sposób i z jakim rezultatem w wybranych krajach byłego ZSRR rozstrzygał się problem przywództwa, w ramach niniejszej analizy posłużono się modelem, w którym wskazano cztery główne fazy (etapy) rywalizacji polityczno-oligarchicznej kształtującej współczesne oblicze obszaru postradzieckiego. Należy przy tym zaznaczyć, iż zaproponowana perspektywa badawcza z obiektywnych przyczyn nie w pełni oddaje specyfikę oraz wariantowość danego procesu. Również wyraźnie dychotomiczne przedstawienie środowisk rywalizujących o władzę ma w niniejszym opracowaniu charakter warunkowy. Pierwszym etapem w procesie przejścia od prymatu państwa do prymatu własności, a tym samym do sporu polityczno-oligarchicznego w poszczególnych krajach byłego ZSRR jest faza konstytuująca potencjał ekonomiczny nowych elit gospodarczych. Cechą charakterystyczną tego etapu jest szybkość i skala z jaką dokonuje się zmiana gospodarczego *status quo*. W sposób umowny można przyjąć, iż początkiem tego procesu są inicjatywy legislacyjne władz ZSRR z końca lat 80. XX w. dotyczące kolektywów

³ Ch.E. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*, New York 1977, s. 180.

⁴ Ch.E. Lindblom, *The Market as Prison*, „The Journal of Politics” 1982, vol. 44, no. 2, s. 324-336.

pracowniczych i przedsiębiorstw państwowych⁵. Natomiast ostateczne przejście od praw tytularnych do praw realnych (formalne przejęcie własności) dokonało się w ramach oficjalnej prywatyzacji, którą w większości państw na obszarze postradzieckim przeprowadzono w połowie lat 90. XX w. w sposób całkowicie nietransparentny i pozbawiony realnej kontroli⁶. Na drugim etapie analizowanego procesu nowo powstałe elity biznesowe (protooligarchia) podjęły starania zmierzające do przekształcenia kapitału gospodarczego w kapitał polityczny. Rosnąca aktywność środowisk biznesowych na gruncie polityki prowadziła początkowo nie tyle do sporu czy też otwartej rywalizacji, co do powstania swoistej polityczno-oligarchicznej współzależności. W tym momencie środowiska oligarchiczne były jeszcze zbyt słabe, nie miały świadomości, iż mogą otwarcie kontestować prymat elity rządzącej. W tej fazie relacja między oligarchią a decydentami politycznymi przypominała klasyczną zależność klient – patron. Dopiero w umownym etapie trzecim, czyli konsolidacji wpływów oligarchicznych, w sposób zarówno formalny, jak i nieformalny środowiska biznesowe mogły zdominować system polityczny, w tym również odwrócić klientelistyczny model zależności na swoją korzyść. W zaproponowanym schemacie prawdopodobny jest jeszcze jeden etap – restytucji wpływów elit politycznych. Doświadczenie ostatnich trzech dekad wskazuje, iż powrót do prymatu państwa jest możliwy w ograniczonej formie drogą otwartej rywalizacji w systemach demokratycznych i hybrydowych lub drogą siłową w systemie autorytarnym.

PROTOOLIGARCHIA (*CASUS* BIAŁORUSKI)

Jedynym krajem obszaru postradzieckiego, w którym nowo powstałym elitom biznesowym nie udało się zdobyć realnych wpływów politycznych pozostaje Białoruś. W tym przypadku często podaje się nawet w wątpliwość sam fakt istnienia oligarchii jako takiej⁷. W literaturze przedmiotu najbogatszych biznesmenów na Białorusi definiuje się, wykorzystując termin „protooligarchia”, tym sposobem akcentując zarówno ograniczenia kapitałowe tejże grupy, jak i jej znikomy bądź zerowy wpływ na procesy polityczne w państwie⁸. Można powiedzieć, iż białoruska protooligarchia nigdy nie zdołała przekształcić – co ważne, w sposób skonsolidowany – posiadanego kapitału

⁵ A. Åslund, *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Washington 2007, s. 52-53.

⁶ L.I. Shelley, *Privatization and Crime: The Post-Soviet Experience*, „Journal of Contemporary Criminal Justice” 1995, vol. 11, no. 4, s. 244-256; A. Åslund, *The Biggest Problem in Post-Communist Transition: The Privatization of Large Enterprises*, „CASE Working Papers” 2021, no. 16(140), s. 1-32.

⁷ S. Bohdan, *Are There Any Oligarchs in Belarus?*, Belarus Digest, 1 V 2012, [online] <https://belarusdigest.com/story/are-there-any-oligarchs-in-belarus/>, 26 VII 2022; G. Ioffe, *Awtoritarizm bez oligarhii*, „Pro et Contra”, [Г. Иоффе, *Авторитаризм без олигархии*, „Pro et Contra”] 2011, no. 3-4, s. 29-49, [online] https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_29-49.pdf, 26 VII 2022.

⁸ M. Rust, *Poradziecka oligarchizacja Ukrainy i Białorusi: procesy, mechanizmy, perspektywy*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 73, nr 4, s. 58.

gospodarczego w kapitał polityczny. Dodatkowo należy pamiętać, iż grupę osób uprzywilejowanych na Białorusi tworzą wspólnie w dużej mierze wysocy rangą urzędnicy lub byli funkcjonariusze służb i administracji, którzy jedynie korzystają z dostępu do zasobów materialnych i finansowych, nigdy nie objętych procesem prywatyzacji i formalnie pozostających w jurysdykcji państwa⁹. Historia najnowsza Białorusi dostarcza nam jednak co najmniej kilku przykładów biznesmenów, którzy próbowali na bazie posiadanych zasobów finansowych prowadzić niezależną od władz działalność nie tylko gospodarczą, ale również społeczno-polityczną. W sposób umowny określa się ich mianem oligarchów pierwszej fali w związku z tym, iż swoje kariery biznesowe i polityczne rozpoczynali jeszcze w pierwszej połowie lat 90. XX w., a więc przed dojściem do władzy Alaksandra Łukaszenki¹⁰. W grupie tej możemy wymienić m.in. takie postacie jak Leonid Wouk (właściciel firmy Metinkam), Aleksander Pupejka (kierujący przedsiębiorstwem Pusze), Anatol Krasouski (twórca spółki Krasika) oraz Andriej Klimau, któremu udało się powołać do życia pierwszą i być może jedyną w historii Białorusi niezależną „protooligarchiczną” grupę finansowo-przemysłową działającą na rynku nieruchomości, w sferze bankowej i medialnej¹¹. *Casus A. Klimaua* jest tu na swój sposób wyjątkowy, jego zaangażowanie polityczne bowiem dalece wykraczało poza klasyczny sponsoring wybranych sił politycznych. Miński biznesmen od 1996 r. był czynnym deputowanym do Rady Najwyższej Republiki Białorusi, a także, co istotne, współinicjatorem impeachmentu prezydenta Łukaszenki, którego ostatecznie nie udało się przeprowadzić.

Wspólnie na Białorusi w ramach stworzonego przez ośrodek prezydencki systemu klientelistycznej zależności środowisko lokalnych protooligarchów wypełnia funkcje ściśle określone i przypisane przez głównego decydenta (patrona) politycznego¹². Stopień neopatrymonialnego uzależnienia jest w danym przypadku tak duży, iż w praktyce nie pozostawia miejsca na jakąkolwiek samodzielność (podmiotowość decyzyjną). Tylko bezwzględna lojalność wobec lidera politycznego daje dostęp do przywilejów ekonomicznych, programów i majątku państwowego¹³. Symptomatyczne jest, iż A. Łukaszenka w zależności od potrzeb deleguje lojalnych biznesmenów również do pełnienia określonych funkcji społeczno-politycznych (parlamentarnych, wyborczych,

⁹ R. Czachor, *Niedemokratyczne tendencje w rozwoju systemów politycznych państw poradzieckich a upadek Republiki Białoruś*, „Studia Politologiczne” 2018, t. 47, s. 196-197, [online] <http://www.studiapolitologiczne.pl/pdf-115574-44876?filename=UNDEMOCRATIC%20TENDENCIES.pdf>.

¹⁰ M. Rust, *Gdy koszenie trawy nie wystarcza*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6, s. 43.

¹¹ *6 biznesmenów, którzy narazili się Łukaszence*, Bielsat, 27 II 2013, [online] <https://naviny.belsat.eu/pl/news/12778/>, 28 VII 2022.

¹² T. Giczan, *The Rise of Belarusian Oligarchs*, Center for European Policy Analysis, 30 VII 2020, [online] <https://cepa.org/the-rise-of-belarusian-oligarchs/>, 26 VII 2022.

¹³ A. Āroševič i in., *Belorusskij oligarh podaril pravitel'stvu Lukašenko elitnye avtomobili vskore posle togo, kak vozglavil tabačnuju industriju strany* [A. Ярошевич и др., *Белорусский олигарх подарил правительству Лукашенко элитные автомобили вскоре после того, как возглавил табачную индустрию страны*], Organized Crime and Corruption Reporting Project, 29 XI 2021, [online] <https://www.occrp.org/ru/investigations/soon-after-taking-over-belarus-tobacco-industry-oligarch-donated-luxury-cars-to-lukashenko-regime>, 27 VII 2022.

w organizacjach wspierających reżym prezydencki)¹⁴. W związku z powyższym należy stwierdzić, że w wariacie białoruskim problem „dwoistości przywództwa” został rozstrzygnięty już w fazie inicjalnej. Protooligarchat białoruski do tej pory nie osiągnął etapu, na którym można byłoby mówić o skutecznym przekształceniu kapitału ekonomicznego w kapitał polityczny, tzn. o zyskaniu realnego wpływu na procesy polityczne i stosowny poziom podmiotowej odrębności względem lidera politycznego. Otwarta pozostaje oczywiście dyskusja, jaką pozycję może wypracować białoruski oligarchat, bazując na posiadanych zasobach, w przypadku ewentualnej przyszłej zmiany systemu politycznego (zmiany lidera, częściowej lub pełnej demokratyzacji itd.)¹⁵. Warto zaznaczyć, iż A. Łukaszenka rozumie potencjalne zagrożenia płynące z kierunku środowisk biznesowych, stąd tak bezwzględna strategia „zero tolerancji” wobec najmniejszych przejawów niesubordynacji w gronie nawet najbardziej zaufanych protooligarchów białoruskich. Znamienne, iż białoruski dyktator sam, w swoich oficjalnych wystąpieniach, często wykorzystuje termin oligarchia (oligarchowie), by podkreślić, iż na Białorusi zjawisko takie w ogóle nie występuje i jest to zasługa polityki przez niego realizowanej¹⁶.

FEDERACJA ROSYJSKA – POWRÓT DO PRYMATU PAŃSTWA

Skuteczne ograniczenie wpływów oligarchicznych jest również jednym z motywów wykorzystywanych przez propagandę rosyjską, która konsekwentnie od ponad dwóch dekad kreowała, głównie na użytek wewnętrzny, obraz Władimira Putina jako lidera politycznego, który „rozprawił się” z oligarchami w Rosji. Z punktu widzenia niniejszej analizy Federacja Rosyjska to przykład systemu politycznego, w ramach którego w pełni wyemancypowana i skonsolidowana oligarchia na przełomie XX i XXI w. zdołała *de facto* w dużej mierze zdominować procesy wewnętrzne w państwie, a następnie praktycznie całkowicie utracić pierwotnie zdobyte wpływy polityczne¹⁷. W pierwszej połowie lat 90. XX w. relacja pomiędzy nowymi elitami gospodarczymi a władzą w Federacji Rosyjskiej przypominała tradycyjny model klientelistyczny, w którym protooligarchia uzyskuje możliwość akumulacji kapitału przy jednoczesnym utrzymaniu dominującej roli elit politycznych (w procesie podejmowania decyzji politycznych). Kulminacyjnym momentem tego etapu było dopuszczenie rosyjskich protooligarchów do tzw. drugiej tury prywatyzacji w Rosji, obejmującej największe przedsiębiorstwa

¹⁴ M. Rust, *Gdy koszenie...*, s. 46.

¹⁵ W. Konończuk, *Regime-Sanctioned Oligarchs: Big Business in Belarus*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 2, s. 152.

¹⁶ *Łukaŭŭ: u rulȧ Biełarusi nahodatsja ne oligarhi, a ludi ot zemli* [Лукашенко: у руля Беларусі знаходзяцца не олигархі, а людзі зямлі], Belarusian Telegraph Agency, 10 VI 2022, [online] <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-u-rulja-belarusi-nahodjatsja-ne-oligarhi-a-ljudi-ot-zemli-507037-2022/>, 1 VIII 2022.

¹⁷ S. Guriev, A. Rachinsky, *The Role of Oligarchs in Russian Capitalism*, „Journal of Economic Perspectives” 2005, vol. 19, no. 1, s. 131-150.

państwowe (Gazprom, Łukoil, Sibnief, LogoWAZ, Aeroflot)¹⁸. W drugiej połowie lat 90. XX w. rosyjska oligarchia, już w formie względnie skonsolidowanej, zaczęła być obecna w procesach *stricte* politycznych. Nawet jeśli po części wyłącznie w roli wykonawców danego zamysłu politycznego, to jednak również jako czynnik sprawczy, a nie tylko bierny konsument renty ekonomicznej. W 1996 r. dzięki oligarchom, a dokładniej dzięki umiejętnemu wykorzystaniu ich zasobów finansowych i medialnych, udało się przekonać obywateli Federacji Rosyjskiej (FR) do ponownego głosowania na Borysa Jelcyna w wyborach prezydenckich. Był to pierwszy w historii obszaru postradzieckiego tak znaczący systemowy wpływ oligarchii na proces polityczny. W gronie najbardziej uprzywilejowanych ówczesnie oligarchów można wymienić takie postacie jak: Michaił Chodorkowski, Władimir Potanin, Michaił Fridman, Piotr Awen, Władimir Winogradow, Władimir Gusiński czy Boris Bieriezowski. W kontekście zagadnień omawianych w niniejszym artykule niezwykle znamienna jest historia B. Bieriezowskiego, rosyjskiego oligarchy, magnata medialnego i jednocześnie czynnego polityka (deputowany do Dumy Państwowej FR, Sekretarz wykonawczy Wspólnoty Niepodległych Państw, zastępca Sekretarza Rady Bezpieczeństwa FR). W drugiej połowie lat 90. XX w. był on bezsprzecznie jednym z filarów środowiska decydującego o polityce Kremla¹⁹. Miał kluczowy wpływ na reelekcję Borysa Jelcyna, a także współtworzył ruch polityczny Jedność będący platformą wyborczą partii władzy przed wyborami do parlamentu rosyjskiego w 1999 r. Co istotne, struktura ta wspierała rząd premiera Władimira Putina, a w okresie późniejszym kampanię prezydencką przyszłego lidera Rosji. W grudniu 2001 r. na bazie ugrupowania powołano do życia partię Jedyna Rosja, która do dziś dominuje na rosyjskiej scenie politycznej. Wraz z objęciem urzędu Prezydenta FR przez Putina rozpoczął się nowy etap w życiu polityczno-gospodarczym Rosji. Władimir Putin zainicjował proces daleko idącej restytucji wpływów politycznych poprzez likwidację autonomii poszczególnych instytucji, mediów, a także wszystkich środowisk oligarchicznych i oligarchów mogących realnie ograniczać władzę prezydencką²⁰. Swoją wizję relacji między oligarchatem a władzą Władimir Putin osobiście przedstawił czołowym rosyjskim biznesmenom na spotkaniu w lutym 2000 r. Zadeklarował wtedy, że państwo nie będzie ingerować w działalność gospodarczą i nie podejmie kroków mających na celu renacjonalizację majątków oligarchów, pod warunkiem iż środowiska te nie będą mieszać się do polityki, w tym także powstrzymają się od wszelkiej krytyki prezydenta i prób kontestacji jego dominującej pozycji²¹. Z perspektywy czasu można stwierdzić, iż był to moment w historii najnowszej Rosji, w którym nastąpiło trwałe rozstrzygnięcie dylematu „dwoistości przywództwa”. Władze FR, w tym zwłaszcza sam Władimir Putin, konsekwentnie broniły przyjętej linii politycznej i w sposób bezwzględny zwalczały każdy przejaw oligarchicznej niesubordynacji,

¹⁸ K. Świder, *Transformacja polityczna w Rosji w latach 90. XX wieku – główne problemy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, R. 17, z. 1, s. 109.

¹⁹ P. Klebnikov, *Godfather of the Kremlin: Life and Times of Boris Berezovsky*, London 2000.

²⁰ M. McFaul, *Russia's Road to Autocracy*, „Journal of Democracy” 2021, vol. 32, no. 4, s. 19-20.

²¹ M.I. Goldman, *Putin and the Oligarchs*, „Foreign Affairs” 2004, vol. 83, no. 6, s. 36.

wykorzystując zarówno naciski nieoficjalne, jak i instytucje państwowe (prokuraturę i sądownictwo). Majątki rosyjskich miliarderów, którzy nie porzucili aspiracji politycznych, a także otwarcie krytykowali politykę Kremla, były przejmowane przez państwo, niektórzy z oligarchów, by chronić się przed działaniami resortów siłowych, decydowali się na emigrację (np. Władimir Gusiński, Boris Bieriezowski). Punktem przełomowym w relacjach polityczno-oligarchicznych w FR był konflikt między prezydentem Putinem a najbogatszym ówczesnie biznesmenem w Rosji Michaiłem Chodorkowskim²². Na przełomie XX i XXI w. szef firmy Jukos nie tylko konsekwentnie budował swoją pozycję kapitałową, ale jednocześnie nie stronił od zaangażowania politycznego. W trakcie wyborów do Dumy Państwowej (1999 i 2003) wspierał finansowo opozycyjne wobec Kremla ugrupowania (Jabłoko KPFR), a także otwarcie krytykował ułomności procesu demokratycznego w FR. Spór między oligarchą a W. Putinem miał charakter nie tylko systemowy, ale również personalny od momentu, w którym M. Chodorkowski publicznie podważył autorytet i prymat samego Putina (w trakcie spotkania na Kremlu w lutym 2003 r. podczas gwałtownej dyskusji na temat raportu poświęconego korupcji w FR). Atak rosyjskich organów ścigania na firmę Jukos jej szefa i wielu współpracowników wyższego oraz niższego szczebla miał bez wątpienia charakter bezprecedensowy, zważywszy na skalę, a także konsekwencje podjętych działań²³. Sprawa Jukosu w tym aresztowanie i skazanie M. Chodorkowskiego na wieloletnie więzienie, doprowadziła do całkowitej zmiany układu sił na rosyjskiej scenie politycznej oraz pełnej dominacji elit powiązanych z prezydentem Putinem i wywodzących się z rosyjskich resortów siłowych²⁴. Co ciekawe, jednym z elementów poprzedzających akcję wymierzoną w M. Chodorkowskiego był raport Rady ds. Strategii Narodowej FR skupiającej ówczesną czołówkę analityków i politologów rosyjskich zatytułowany *Państwo i oligarchia*. W dokumencie, który bardziej przypominał swoisty donos niż rzetelne opracowanie analityczne, ostrzegano przed zagrożeniem oligarchicznym i przygotowywanym przez oligarchów zamachem stanu w Federacji Rosyjskiej²⁵. Współczesna Rosja praktycznie przez dwie dekady (do momentu pełnowymiarowej agresji na Ukrainę w lutym 2022) pozostawała krajem ogólnosystemowej quasi-stabilizacji bazującej na sieci klientelistycznych powiązań i bezwzględnym uznaniu prymatu kremłowskiego patrona. Grupa najzamożniejszych Rosjan, która zaakceptowała nowe zasady gry, nie tylko nie utraciła swoich zasobów kapitałowych, ale w wielu przypadkach zdołała je pomnożyć. Na początku 2022 r. oligarchat w FR posiadał co najmniej połowę wartości dóbr rosyjskich gospodarstw domowych²⁶. Do grona miliarderów, którzy w okresie

²² M. Chodorkowski, N. Gieworkian, *Więzień Putina*, przeł. A. Sowińska, Warszawa 2012.

²³ M.I. Goldman, *Petrostate: Putin, Power and the New Russia*, Oxford 2008, s. 105-123.

²⁴ W. Konończuk, „Sprawa Jukosu”. *Przyczyny i konsekwencje*, Warszawa 2016, s. 15-16.

²⁵ M. Zygar', *Vsá kremľevskaâ rat': Kratkaâ istoriâ sovremennoj Rossii*, Moskva [M. Зыгарь, *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*, Москва] 2016, s. 76-77.

²⁶ E. Kasa, *Unijne sankcje wobec rosyjskich oligarchów i biznesmenów: wyzwania i realizacja*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 55(2474), [online] <https://www.pism.pl/publikacje/unijne-sankcje-wobec-rosyjskich-oligarchow-i-biznesmenow-wyzwania-i-realizacja>, 4 VIII 2022.

rzędów W. Putina utrzymali swoją uprzywilejowaną pozycję w sferze gospodarczej, można zaliczyć m.in. takie postacie jak: Roman Abramowicz, Aleksander Abramow, Oleg Deripaska, Michaił Prochorow, Wiktor Wexselberg, Wagit Alekperow, Michaił Fridman, Władimir Potanin, Piotr Awen. Układ polityczno-gospodarczy stworzony pod patronatem Prezydenta FR był na tyle „stabilny”, iż możemy już dziś mówić wręcz o drugiej generacji rosyjskich elit ukształtowanej w danym systemie zależności (tzw. dzieci Kremla)²⁷.

Rosyjscy miliarderzy nie są rzecz jasna grupą jednolitą, w okresie ostatnich kilkunastu lat poszczególni oligarchowie wypracowali odmienne „strategie przetrwania” w ramach panującego reżymu. W grupie tej znajdziemy zarówno biernych koniunkturalistów, jak i biznesmenów aktywnie wspierających neoimperialistyczne i ideologiczne wizje Prezydenta FR. Klasycznym przykładem jest Konstantin Małofiejew, który wspierał aneksję Krymu i rewoltę w Donbasie w 2014 r. Rosyjski miliarder otwarcie głosi pogląd, iż Ukraina i naród ukraiński są produktem antyrosyjskiej propagandy, a kraje zachodnie oskarża o amoralność i upadek duchowości²⁸. K. Małofiejew powołał do życia szereg instytucji (media, ruchy społeczne, organizacje religijne, centrum analityczne), przy pomocy których promuje tezy propagandy rosyjskiej nie tylko na terenie samej Rosji, ale również poza jej granicami²⁹. W reakcji na pełnowymiarową agresję Rosji przeciwko Ukrainie kraje zachodnie wprowadziły szereg sankcji gospodarczych, obejmujących m.in. zamrożenie i konfiskatę majątków oligarchów rosyjskich³⁰. Jest to niewątpliwie moment krytyczny w historii rosyjskiego oligarchatu i samej Rosji, niemniej pozostaje pytanie (w momencie przygotowywania niniejszej analizy wciąż nierozstrzygnięte) o to, jaki ostatecznie wpływ będą miały te wydarzenia na rozwój sytuacji wewnętrznej w FR. Możemy jedynie stwierdzić, iż nie sprawdziły się oczekiwania, zgodnie z którymi oligarchowie mieli „obalić Putina”, aby obronić własną pozycję gospodarczą. Przeciwnie, miliarderzy rosyjscy nie mieli żadnego wpływu na proces decyzyjny w Rosji, który doprowadził do wybuchu wojny, a także nie podjęli żadnych realnych działań mogących przyczynić się do szybkiego zakończenia konfliktu³¹.

²⁷ B. Bieliszcuk, A. Legucka, *Kremlin Kids: The Second Generation of the Russian Elite*, Warsaw 2019, [online] <https://www.pism.pl/upload/images/artykuly/404a46dd-1505-456b-870e-dab4a044a852//1578914233526.pdf>, 6 VIII 2022.

²⁸ Konstantin Malofeev: *monarhiā – mečta, Putin – sčast'e* [Константин Малофеев: монархия – мечта, Путин – счастье], BBC News, 13 II 2015, [online] https://www.bbc.com/russian/international/2015/02/150211_malofeyev_interview, 6 VIII 2022.

²⁹ United States Department of State, *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, GEC, August 2000, [online] https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf, s. 55-56, 6 VIII 2022.

³⁰ Ch. Cummins, *Who Are Russia's Oligarchs and Why Are They Under Scrutiny?*, The Wall Street Journal, 26 IV 2022, [online] <https://www.wsj.com/articles/russian-oligarchs-sanctions-what-to-know-11646264511>, 8 VIII 2022.

³¹ M. Seddon, *Russia's Oligarchs Powerless to Oppose Putin over Ukraine Invasion*, Financial Times, 1 III 2022, <https://www.ft.com/content/5cd2c951-6b23-4e07-a72d-4731f7a71b58>, 9 VIII 2022.

UKRAINA – POLITYCZNO-OLIGARCHICZNY KLINCZ

Oligarchia ukraińska jako czynnik systemotwórczy ukształtowała się na przełomie XX i XXI w. w okresie prezydentury Leonida Kuczmy³². Drugi prezydent Ukrainy usankcjonował *de facto* i *de iure* formy oraz zasady akumulacji kapitału, z których skorzystała w latach 90. XX w. niewielka grupa protooligarchów. Sam L. Kuczma broni swojej ówczesnej polityki, argumentując, iż jej celem było wykreowanie rodzimego kapitału (ukraińskich kapitalistów), który byłby w stanie konkurować z inwestorami zagranicznymi i który jednocześnie można byłoby wykorzystać do realizacji projektów modernizacyjnych przygotowywanych przez władze ukraińskie³³. Co ciekawe, regulacje ustawowe określające proces tworzenia i funkcjonowania grup finansowo-przemysłowych w Ukrainie, a więc sankcjonujące stan istnienia oligarchów, w wersji pierwotnej łączyły podejście liberalne z elementami nowoczesnej polityki antymonopolowej³⁴. W rzeczywistości ukraiński oligarchat w stosunkowo krótkim czasie zdobył znaczący wpływ na politykę państwową, co umożliwiło mu zmonopolizowanie całych sektorów gospodarki, wykorzystywanie zasobów budżetowych, a nawet blokowanie inwestycji zagranicznych i wszelkich procesów mogących poprawić konkurencyjność ukraińskiej gospodarki³⁵. Mimo iż zazwyczaj oligarchów ukraińskich kojarzy się z grupą miliarderów, którzy zbudowali swoją pozycję finansową w procesie prywatyzacji majątku państwowego w latach 90. XX w., to jednak jest to spojrzenie mocno uproszczone. Środowisko oligarchiczne w Ukrainie współcześnie jest o wiele bardziej zróżnicowane, a proveniencja poszczególnych grup oligarchicznych znacząco odmienna. Swoisty fundament systemu oligarchicznego tworzy tzw. stara oligarchia, która swoją pozycję zbudowała na przełomie XX i XXI w. (Rinat Achmetow, Wiktor Pinczuk, Kostiantyn Żewaho, Ihor Kołomojski, Ołeksandr Jarosławski, Dmytro Firtasz, Petro Poroszenko)³⁶. Druga grupa to tzw. młodzi oligarchowie, w sposób krytyczny zależni od koniunktury politycznej bądź gospodarczej (np. Serhij Kurczenko, który zbudował swoje imperium w okresie prezydentury Wiktora Janukowycza, lub Oleksij Wadaturskij i Andrij Werewskij czerpiący profity z szybkiego wzrostu eksportu zboża). Ostatnia grupa to tzw. neofeudaliści, działający lokalnie i monopolizujący nie konkretną gałąź gospodarki, ale dane

³² S. Matuszak, *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, Warszawa 2012, s. 9.

³³ L. Kučma, *Posle majdana. Zapiski prezidenta 2005-2006*, Kiev [Л. Кучма, *После майдана. Записки президента 2005-2006*, Киев] 2007, s. 636.

³⁴ V. Golovko, *Oligarhi iz goroda roz. Stanovlenie i razvitie krupnogo kapitala Donbassa (1991–2014 gg.)*, Kiev [В. Головки, *Олигархи из города роз. Становление и развитие крупного капитала Донбасса (1991–2014 гг.)*, Киев] 2014, s. 14.

³⁵ R. Kęsek, *Dysfunkcjonalność postsowieckich elit politycznych na przykładzie Ukrainy po 1991 roku*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, red. M. Smoleń, M. Lubina, Kraków 2011, s. 161-174.

³⁶ *Majbutné ukraїn's'kib oligarhiv* [Майбутнє українських олігархів], [online] <https://drive.google.com/file/d/1aASCTrZAYHs9l7jphP5pJN6NmsbYjK4/view>, 23 VIII 2022.

terytorium (deputowani z okręgów jednomandatowych, merowie miast, lokalni przedsiębiorcy)³⁷. Z punktu widzenia niniejszej analizy kluczowe znaczenie ma oczywiście pytanie o dynamikę relacji między nowymi elitami gospodarczymi a władzami Ukrainy. Znamienny jest w tym kontekście przykład samego Leonida Kuczmy. Prezydent Ukrainy był początkowo arbitrem układu oligarchicznego, czynnikiem dominującym i w pewnym sensie porządkującym polityczno-oligarchiczny *status quo* w państwie. Pod koniec drugiej kadencji oligarchowie powiązani z ośrodkiem prezydenckim byli już na tyle uniezależnieni od L. Kuczmy, iż to on, osłabiony skandalami, musiał zabiegać o ich wsparcie i pomoc przed nadchodzącymi wyborami w 2004 r. Cechą charakterystyczną systemu oligarchicznego w wydaniu ukraińskim jest jego względna trwałość, odporność na wstrząsy polityczne, w tym korekty kursu politycznego wymuszone przez społeczeństwo ukraińskie w trakcie dwóch kolejnych rewolucji (2004 i 2013). Nawet rewolucja godności, która była w swej istocie również po części protestem antyoligarchicznym (antysystemowym), nie zdołała doprowadzić do realnego ograniczenia wpływu oligarchów na życie polityczne i gospodarcze w Ukrainie³⁸. Co więcej, w 2014 r. w obliczu rewolty inicjowanej przez Rosję we wschodniej Ukrainie, *de facto* doszło do abdykacji państwa, formalnego przekazania funkcji kierowniczych w administracjach obwodowych poszczególnym oligarchom (Serhijowi Tarucie w obwodzie donieckim, Ihorowi Kołomojskiemu w obwodzie dniepropietrowskim). Jest to być może najbardziej niedoceniany w literaturze przedmiotu przykład uznania wpływu (władztwa) oligarchii na danym terytorium w historii najnowszej krajów powstałych po rozpadzie ZSRR. Ukraina jest również jedynym krajem obszaru postradzieckiego, gdzie tzw. deoligarchizacja życia politycznego i gospodarczego została nie tylko oficjalnie zadeklarowana, ale również formalnie skodyfikowana w formie odrębnej ustawy. Paradoksalnie pierwszym politykiem w Ukrainie, który ogłosił zamiar deoligarchizacji kraju był Petro Poroszenko, sam zaliczany do grona wpływowych oligarchów pierwszej fali³⁹. Po objęciu urzędu Prezydenta Ukrainy przez Wołodymyra Zełeńskiego kwestia restytucji prymatu państwa i ograniczenia wpływów środowisk oligarchicznych stała się jednym z kluczowych elementów debaty politycznej w Ukrainie. W listopadzie 2021 r. W. Zełeński podpisał pierwszą w historii obszaru postradzieckiego ustawę deoligarchizacyjną, w której zapowiedziano utworzenie tzw. rejestru oligarchów⁴⁰. W dokumencie tym

³⁷ Tamże.

³⁸ S. Leshchenko, *Sunset and/or Sunrise of the Ukrainian Oligarchs After the Maidan?*, [w:] A. Wilson, *What Does Ukraine Think?*, [online] https://ecfr.eu/wp-content/uploads/WHAT_DOES_UKRAINE_THINK_pdf.pdf, s. 99.

³⁹ A. Samofalov, *Operaciâ „deoligarhizaciâ”. Âk Poroŝenko vikonav najgučniŝu obicâtku 2015*, *Ukraïns'ka pravda* [A. Самофалов, *Операція „деолігархізація”. Як Порошенко виконав найгучнішу обіцянку 2015*, *Українська правда*], 24 XII 2015, [online] <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/12/24/7093584/>, 10 VIII 2022.

⁴⁰ *Pro zapobigannâ zagrozam nacional'nij bezpeci, pov'язanim iz nadmirnim vplivom osib, âki maïut' značnu ekonomičnu ta političnu vâgu v suspił'nomu žittî (oligarhiv)* [Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)], [online] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text>, 12 VIII 2022.

znajduje się również definicja oligarchy, wykaz kryteriów, które mają decydować czy dany przedstawiciel biznesu lub polityk zostanie wpisany do wspomnianego rejestru i objęty ograniczeniami wynikającymi z zapisów ustawowych. Zgodnie z przyjętą formułą oligarchą w Ukrainie jest osoba, która jednocześnie bierze udział w życiu politycznym kraju, posiada wpływy na media, monopolistyczną pozycję w jednym z sektorów gospodarki i majątek nie mniejszy niż 83 mln dolarów amerykańskich⁴¹. Wprowadzenie w życie powyższych regulacji zostało odłożone w związku z pełnowymiarową agresją Rosji przeciwko Ukrainie, rozpoczętą 24 lutego 2022 r. Zakłady i infrastruktura przemysłowa należące do oligarchów stały się celem ataków wojsk rosyjskich na równi z instalacjami wojskowymi. Znacząca część pracowników firm kontrolowanych przez poszczególnych oligarchów została objęta mobilizacją. Drastycznemu pogorszeniu uległa ogólna sytuacja gospodarcza w kraju. W rezultacie tylko w przeciągu pierwszych sześciu miesięcy od początku inwazji wartość aktywów czołowych oligarchów ukraińskich zmniejszyła się o połowę⁴².

WNIOSKI

Podsumowując powyższe rozważania: można stwierdzić, iż oligarchizacja życia polityczno-gospodarczego na obszarze byłego ZSRR, mimo iż jest zjawiskiem powszechnym i dotyczy wszystkich krajów powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego, jednocześnie prowadzi do zasadniczo różnych rozstrzygnięć w sporze o prymat pomiędzy oligarchią i elitami politycznymi. Istnieją więc przykłady, w których doszło (przynajmniej na pewnym konkretnym etapie procesu historycznego) do wyraźnego rozstrzygnięcia dylematu „dwoistości przywództwa” czy to na korzyść elit politycznych (Białoruś, Federacja Rosyjska), czy też na korzyść środowisk oligarchicznych (Gruzja, Mołdawia). Przy czym w przypadku Białorusi i Rosji owo rozstrzygnięcie ma charakter bardziej „trwały” w związku z faktem, iż są to reżymy autorytarne, w których przypadku ewentualna korekta politycznego i gospodarczego *status quo* jest niemożliwa na drodze demokratycznej. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w przypadku Ukrainy, gdzie należałoby raczej mówić o wymuszonej koabitacji polityczno-oligarchicznej, która co istotne, nie zadawała żadnej ze stron partycypujących w danym układzie. Powoduje to szereg napięć i konfliktów, a historia najnowsza Ukrainy jest tego dobitnym potwierdzeniem.

⁴¹ R. Romanuk, „Dobrij den. Ā – oligarb”. Āk pracuvatime deoligarhizaciā Zelen’s’kogo, Ukraīns’ka pravda [Р. Романюк, „Добрий день. Я – олігарх”. Як працюватиме деолігархізація Зеленського, Українська правда], 18 XI 2021, [online] <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/11/18/7314374/>, 24 VIII 2022.

⁴² M. Minakov, *The War and the Future of Ukraine’s Oligarchy*, Wilson Center, 3 VIII 2022, [online] <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/war-and-future-ukraines-oligarchy>, 24 VIII 2022.

BIBLIOGRAFIA

- 6 biznesmenów, którzy narazili się Łukaszence, Bielsat, 27 II 2013, [online] <https://naviny.belsat.eu/pl/news/12778/>.
- Ărošević A. i in., *Belorusskij oligarh podaril pravitel'stvu Lukašenko elitnye avtomobili vskore posle togo, kak vozglavil tabačnuju industriju strany*, [Ярошевич А. и др., Белорусский олигарх подарил правительству Лукашенко элитные автомобили вскоре после того, как возглавил табачную индустрию страны], Organized Crime and Corruption Reporting Project, 29 XI 2021, [online] <https://www.occrp.org/ru/investigations/soon-after-taking-over-belarus-tobacco-industry-oligarch-donated-luxury-cars-to-lukashenko-regime>.
- Åslund A., *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*, Cambridge 2007, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790416>.
- Åslund A., *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Washington 2007.
- Åslund A., *The Biggest Problem in Post-Communist Transition: The Privatization of Large Enterprises*, „CASE Working Papers” 2021, no. 16(140).
- Ben B., *The Post-Soviet Oligarchies and How They Shaped National State Politics: 30 Years of Freedom*, p. 2, Euromaidan Press, 14 IX 2021, [online] <https://euromaidanpress.com/2021/09/14/the-post-soviet-oligarchy-and-how-it-shaped-the-politics-of-their-states-30-years-of-freedom-p-2/>.
- Bieliszczuk B., Legucka A., *Kremlin Kids: The Second Generation of the Russian Elite*, Warsaw 2019, [online] <https://www.pism.pl/upload/images/artykuly/404a46dd-1505-456b-870e-dab4a044a852//1578914233526.pdf>.
- Bohdan S., *Are There Any Oligarchs in Belarus?*, Belarus Digest, 1 V 2012, [online] <https://belarusdigest.com/story/are-there-any-oligarchs-in-belarus/>.
- Calus K., *Moldawia: od pluralizmu oligarchicznego do hegemonii Plahotniuca*, „Komentarze OSW” 2016, nr 208, s. 1-9, [online] https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_208_0.pdf.
- Chayes S., *The Structure of Corruption in Moldova*, [w:] S. Chayes, *The Structure of Corruption: A Systemic Analysis Using Eurasian Cases*, Carnegie Endowment for International Peace, June 2016, [online] https://carnegieendowment.org/files/10_Moldova_Full_Web1.pdf.
- Chodorkowski M., Gieworkian N., *Więzień Putina*, przeł. A. Sowińska, Warszawa 2012.
- Cummins Ch., *Who Are Russia's Oligarchs and Why Are They Under Scrutiny?*, The Wall Street Journal, 26 IV 2022, [online] <https://www.wsj.com/articles/russian-oligarchs-sanctions-what-to-know-11646264511>.
- Czachor R., *Niedemokratyczne tendencje w rozwoju systemów politycznych państw poradzieckich a przypadek Republiki Białoruś*, „Studia Politologiczne” 2018, t. 47, s. 186-201.
- Giczán T., *The Rise of Belarusian Oligarchs*, Center for European Policy Analysis, 30 VII 2020, [online] <https://cepa.org/the-rise-of-belarusian-oligarchs/>.
- Goldman M.I., *Petrostate: Putin, Power and the New Russia*, Oxford 2008.
- Goldman M.I., *Putin and the Oligarchs*, „Foreign Affairs” 2004, vol. 83, no. 6, s. 33-44, <https://doi.org/10.2307/20034135>.

- Golovko V., *Oligarhi iz goroda roz. Stanovlenie i razvitie krupnogo kapitala Donbassa (1991-2014 gg.)*, Kiev [Головко В., *Олигархи из города роз. Становление и развитие крупного капитала Донбасса (1991–2014 гг.)*, Киев] 2014.
- Guriev S., Rachinsky A., *The Role of Oligarchs in Russian Capitalism*, „Journal of Economic Perspectives” 2005, vol. 19, no. 1, s. 131-150, <https://doi.org/10.1257/0895330053147994>.
- Ioffe G., *Avtoritarizm bez oligarhii*, „Pro et Contra”, [Иоффе Г., *Авторитаризм без олигархии*, „Pro et Contra”] 2011, no. 3-4, s. 29-49, [online] https://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_29-49.pdf.
- Kaca E., *Unijne sankcje wobec rosyjskich oligarchów i biznesmenów: wyzwania i realizacja*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 55(2474), [online] <https://www.pism.pl/publikacje/unijne-sankcje-wobec-rosyjskich-oligarchow-i-biznesmenow-wyzwania-i-realizacja>.
- Kęsek R., *Dysfunkcjonalność postsowieckich elit politycznych na przykładzie Ukrainy po 1991 roku*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, red. M. Smoleń, M. Lubina, Kraków 2011, s. 161-174.
- Klebnikov P., *Godfather of the Kremlin: Life and Times of Boris Berezovsky*, London 2000.
- Konończuk W., *Regime-Sanctioned Oligarchs: Big Business in Belarus*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 2, s. 133-156, <https://doi.org/10.35757/SM.2021.74.2.09>.
- Konończuk W., „*Sprawa Jukosu*”. *Przyczyny i konsekwencje*, Warszawa 2006, s. 15-16.
- Konończuk W., Cenuša D., Kakachia K., *Oligarchs in Ukraine, Moldova and Georgia as Key Obstacles to Reforms*, [online] https://gip.ge/wp-content/uploads/2017/07/Oligarchs_14-June_FINAL_0.pdf.
- Konstantin Malofeev: *monarhiâ – mečta, Putin – sčast’e* [Константин Малофеев: *монархия – мечта, Путин – счастье*], BBC News, 13 II 2015, [online] https://www.bbc.com/russian/international/2015/02/150211_malofeyev_interview.
- Kučma L., *Posle majdana. Zapiski prezidenta 2005-2006*, Kiev [Кучма Л., *После майдана. Записки президента 2005-2006*, Киев] 2007.
- Leshchenko S., *Sunset and/or Sunrise of the Ukrainian Oligarchs after the Maidan?*, [w:] A. Wilson, *What Does Ukraine Think?*, s. 99-107, [online] https://ecfr.eu/wp-content/uploads/WHAT_DOES_UKRAINE_THINK_pdf.pdf.
- Lindblom Ch.E., *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*, New York 1977.
- Lindblom Ch.E., *The Market as Prison*, „The Journal of Politics” 1982, vol. 44, no. 2, s. 324-336, <https://doi.org/10.2307/2130588>.
- Lukaŭŭenko: *u rulâ Belarusi nahodâtsâ ne oligarhi, a lûdi ot zemli* [Лукашенко: *у руля Беларусі знаходзяцца не олигархі, а людзі от землі*], Belarusian Telegraph Agency, 10 VI 2022, [online] <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-u-rulja-belarusi-nahodjatsja-ne-oligarhi-a-ljudi-ot-zemli-507037-2022/>.
- Majbutné ukraïns'kih oligarhiv* [Майбутнє українських олигархів], [online] <https://drive.google.com/file/d/1aASCtrZAYHs9l7jphP5pJN6NmsbYjK4/view>.
- Matuszak S., *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, Warszawa 2012.
- McFaul M., *Russia's Road to Autocracy*, „Journal of Democracy” 2021, vol. 32, no. 4, s. 11-26.

- Minakov M., *The War and the Future of Ukraine's Oligarchy*, Wilson Center, 3 VIII 2022, [online] <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/war-and-future-ukraines-oligarchy>.
- Pro zapobigannâ zagrozam nacional'nij bezpecî, pov'azanim iz nadmirnim vplivom osib, âki maût' značnu ekonomičnu ta političnu vagu v suspil'nomu žitti (oligarhiu) [Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)], [online] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text>.
- Romanuk R., „Dobrij den'. A – oligarh”. Ak pracivatiime deoligarhizaciâ Zelens'kogo, Ukraïns'ka pravda [Романюк Р., „Добрий день. Я – олігарх”. Як працюватиме деолігархізація Зеленського, Українська правда], 18 XI 2021, [online] <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/11/18/7314374/>.
- Rust M., *Gdy koszenie trawy nie wystarcza*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6, s. 41-48.
- Rust M., *Poradziecka oligarchizacja Ukrainy i Białorusi: procesy, mechanizmy, perspektywy*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 73, nr 4, s. 39-65, <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.4.03>.
- Samofalov A., *Operaciâ „deoligarhizaciâ”. Ak Porošenko vikonav najgučnišu obicâtku 2015*, Ukraïns'ka pravda [Самофалов А., Операція „деолігархізація”. Як Порошенко виконав найгучнішу обіцянку 2015, Українська правда], 24 XII 2015, [online] <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/12/24/7093584/>.
- Seddon M., *Russia's Oligarchs Powerless to Oppose Putin over Ukraine Invasion*, Financial Times, 1 III 2022, [online] <https://www.ft.com/content/5cd2c951-6b23-4e07-a72d-4731f7a71b58>.
- Shelley L.I., *Privatization and Crime: The Post-Soviet Experience*, „Journal of Contemporary Criminal Justice” 1995, vol. 11, no. 4, s. 244-256, <https://doi.org/10.1177/104398629501100405>.
- Świder K., *Transformacja polityczna w Rosji w latach 90. XX wieku – główne problemy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, R. 17, z. 1, s. 97-121.
- United States Department of State, *GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*, GEC, August 2000, [online] https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf.
- Zygar' M., *Vsâ kremlevskaâ rat': Kratkaâ istoriâ sovremennoj Rossii*, Moskva [Зыгарь М., Вся кремлёвская рать: Краткая история современной России, Москва] 2016.

Rafał KESEK – doktor, politolog, zatrudniony w Zakładzie Studiów Polsko-Ukraińskich na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Sfera jego zainteresowań naukowych obejmuje: współczesne relacje ukraińsko-rosyjskie, politykę zagraniczną Ukrainy, przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze w Ukrainie po 1991 r.